

DOKUMA İYELİKLER VE DÖRT ÖRNEK (KONYA/EREĞLİ/ÇAYHAN KASABASI ÇAYAN BOYU ÖRNEĞİ)

Weaving Iyeliks and Four Samples (Example of Çayan Tribe of Konya/Eregli/Çayhan Town)

Yrd. Doç. Dr. Nuran SAY*

ÖZ

Gök Tengri inancına göre; tüm varlıklar, gözle görülmeyen ışık, enerji, güç, bilgi ile yaratılmıştır. Yaratılanlar arasında enerji paylaşımı olur. Paylaşılan enerji bütününden ışın meydana gelir. Bu ışınlarla halk arasında iye (ee), ışınların yüklü olduğuna inandıkları malzemelere de iyelik denilir. Işın iyelerden ruh doğar. Ruh bedeni diriltir. Bu yüzden olsa gerek insanlar; iyeliklerin, ebediyete göçen yakınlarının ruhlarını taşıdığına da inanır. Kirkitli dokumalar ise atalarımızın yaşadıkları her alanda yer almaktadır. Farklı renk, bezeme ve düzene sahip bu malzemeler, ayrıca buldukları toplumun sosyal, ekonomik, kültürel, dini yapılarını da âdeta yüzey üzerinde yaşatarak yansıtmaktadır. Önemli içeriğe sahip bu iki kavram birleşince “iyelik dokumalar” oluşmakta ve bu da ayrı bir önem taşımaktadır. İyelik dokumalar kültür mirası olarak da önemlidir. Günümüzde; çeşitli formlarda üretilen iyelik tohumu örme panolar, seramik, cam, metal, kumaş malzemeler “nazarlık” (gözden çıkan bir anlık ışının etkisini yok ettiğine inanılan malzemeler) olarak yaygın bir biçimde üretilip kullanılmaktadır. Dokuma iyelikler ise geleneği devam ettiren bazı Türk boylarında az da olsa üretilmeye devam etmekte birlikte unutulmaya açıktır. 2006 yılında Konya/Ereğli/Çayhan yöresinde yaptığımız alan araştırmasında, bölgede yaşayan, Çayan-Çağan isimli Türk boyuna ait evlerin duvarlarında “iyelik” olarak kullanılan dokumalara rastlanmıştır. Bu dokumaların fotoğrafları çekilmiştir. Dört kirkitli dokuma çalışma konusu olarak seçilip tanıtımı yapılmak üzere kataloglanmıştır. Düzenleme, teknik, elyaf çeşidi, atkı-çözgü sıklığı, boyut, renk ve yanışları açısından incelenmiştir. Günümüz nazarlıklarıyla karşılaştırılarak özgünlüğü tespit edilmeye çalışılmıştır. Türk kültürü ve inancı içinde çok özel bir yere sahip olan iyelikler ile ilgili yazılı kaynaklar kısıtlıdır. Yapılan araştırmada ise “dokuma iyelikler” ile ilgili metinlere rastlanmamıştır. Bu çalışmanın, gelecekte yapılacak olan incelemelere kaynaklık etmesi umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

İyelik, nazarlık, kirkitli dokuma, Çayan, bezeme.

ABSTRACT

According to the belief of Sky God (Gök Tengri), all creatures are created with invisible light, energy, power, and knowledge. Energy is shared among those created and the sum of the energy that is shared constitutes rays. These rays are called “iye” and materials loaded with these rays, they believe, are called “iyelik” colloquially. Spirit emerges from iyes. Spirit revives the body. It is probably why; people believe that iyelik carry the spirit of the relatives who passed away. Weavings with kirkit are found in all the areas that our ancestors lived in. These materials having different color, motif and bezik design reflects, so to say, by conserving on their surface, the social, economic, cultural, religious structures of their community as well. For this reason, the merging of these two names bearing important content “iyelik weaving” is of particular importance and is also important as a cultural heritage. Nowadays, materials produced in different forms such as “üzerlik” seed, knitted panels, ceramic, glass, metal and fabric, are used widely as “nazarlık” (materials that are believed to eliminate the effect of instantaneous rays from the eye). Even though some Turkish tribes have been holding on to the tradition of weaving iyelik, the tradition is on its way to sinking into oblivion. In 2006, at our field research in Konya/Ereğli/Çayhan region, we encountered weavings used as iyelik, on the walls of a house of the Turkish tribe named Çayan-Çağan living in the region. Their photos were taken. Weaving with four kirkit is chosen as the subject of study and cataloged for presentation. Their arrangement, technic, fiber type, welf-warp density, size, color and burning behavior are examined. Their originality was attempted to determine in comparison with today’s nazarlık. Written sources related to iyelik that have a very special place in Turkish culture and belief are limited and in our research, texts in regard to “weaving iyelik” have not been found. It is our hope that this study will be a source for further studies in the future.

Key Words

İyelik, amulet, weaving with kirkit, Çayan, ornament.

* Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Resim-iş Bölümü Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Ankara/Türkiye, nuransay@gazi.edu.tr

Giriş

2006 yılında yapılan alan araştırması sırasında, Konya/Ereğli/Çayhan Yöresinin gerçekte dokuma cenneti olduğu görülmüştür. Halı, kilim, cicim, zili dokumaların yanı sıra İyelikler de dikkat çekicidir. Bulunan dokuma örneklerinin, çok sayıda fotoğrafı çekilmiştir. Bunlar arasından tanıtımı yapılmak üzere sadece dört adet bulunan İyelik, kataloglanarak bu çalışmanın konusu için seçilmiştir. Dokumalar, düzenleme, teknik, elyaf çeşidi, atkı-çözgü sıklığı, boyut, renk ve yanışları açısından, incelenmiştir. Araştırmada, konuyla ilgili yapılan on yıllık kaynak taraması ve unutulduğunu düşünülen dört dokuma iyelik tanıtım amaçlı günümüz nazar boncuklarıyla da karşılaştırılarak okuyucuların bilgisine sunulmak üzere hazırlanmıştır.

Doğaya saygılı olan Türkler, doğal olan malzemelerle dokuyup ürettikleri, giyim kuşamlarını doğumdan ölüme kullanmayı tercih etmişler, yünü keçeleştirerek oluşturdukları topak çadırın içini de dokuma ürünlerle; zenginlik, süsleme, soğuk, sıcak, inanç, korunma, konfor sağlama gibi amaçlarla, döşemişlerdir (Say 1999:1). Atalarına saygılı olan, geleneğini devam ettiren, Çayan kadınları İyelikleri, inanç yanı sıra, yaşadıkları mekânı kötü enerjilerden koruma amaçlı dokuduklarını anlatmışlardır.

Hayvancılık ve tarımla ilgilenip gıdalarını üreten Ön Türkler; ilk gördükleri, Altay Dağlarının kuzeyi ile Sayan Dağlarının güney batısı arasındaki bölgede yaşamışlardır. Çekirdek aile düzeninde tek kadınla evlilik yapmış, kadın erkek eşitliğini önemsemiş-

tir. Özel mülkiyet ve bireysel hukuk kuralları olan ülke sahibi bir millettir. Silindir şeklinde kümbetli çadırları evreni temsil eder. Kapısı doğu yönünde, olan bu çadırın gövdesi yeryüzüne, kubbesi ise gökyüzüne açılan kapıdır (Klyashtorny vd. 2004:11, Gökdoğan 2008:14, Türkkan 2012: 21, Taşağal 2013:45, Roux 2014:37).

Türk İnançında Kam

İslam öncesi Türkler; Tengiri ile onun yardımcı ve koruyucu enerjilerine inanırlar (Divitcioglu 1987:57). Gök Tengiri inancına göre; “Bu dünyada yabancı yoktur. Her şey tanıdaktır. Ruhlar, İyeler, dağlar, taşlar, ovalar, sular, ormanlar, kaya resimleri, kurganlar, mengü taşları ve sessizlik. Ama bu sessizlik sıradan değildir. Altay’ın gizemli dünyasına giriş bekleme anıdır” (Asena 2014: 66).

Bireyler Tengiri ve olağan üstü varlıklarla hayatları arasında “KAM” isimli aracı yardımıyla, iletişim kurarlar (Çoruhlu 2011:15). Kam kelimesi, “Türkçe: Kam, Yakutca: Oyun, Moğolca: Buge, Buryatca: Buga ve Bö, Tunguzca: Şaman/Xaman, Tatarca: Kam, Altayca: Gam/Kam, Kırgızca ve Kazakca: Baksı, Bahsı, Karamurt, Darger, Bubu, Samoyed dilinde ise Tadıbey, Çince: Şan-man dir. Kadın şamanlar için Uutagan, Udagan, Ubakhan, Utugan Utiugan dendiği ve Moğolca olduğu iddia edilse de *od, ud, ut* köklerinden türediği ve eski Türkçe ’de ateş anlamına geldiği bilinmektedir” (Kalafat 1999:7, Radloff 2008:202-203, Hassan 2011:93, Grousset 2011:204, Orkun 2011:14-15, Bayathlı 2012:51, Güngör 2012:56).

Dîvânü Lugâti’t Türk’te kâhin

olarak tanımlanan Kam'lar (Mahmud 2015:680), ruhlar tarafından seçilen, doğaüstü gücü cisimleştirmek için kendiliğinden rüyalar ya da gizemli görümler aracılığıyla çağırılan ve büyük kam denilen bu kişiler, canların, ruhların, tanrıların varlıklarını kavraya bilen *trans* halindeyken onların arasında dolaşabilen, doğaüstü evrene ait özel bilgiler edinebilen kişidir. İnsan kaynaklı hataları, hastalıkları, kithıkları, talihsizleri bilen, arabulucu görevi ile insanları iyileştiren kurtarıcıdır (Drury 1996:26-27, Roux 2011:177-120, Güngör 2012:57).

İyelik

Türkiye, Azerbaycan, Türkçesinde “**iyelik**” Başkurt ve Tatar Türkçesinde “**iyalik**”, Kazak Türkçesinde “**ta-veldik**”, Kırgız Türkçesinde “**tandık müço**”, Özbek Türkçesinde “**egalik**”, Türkmen Türkçesinde “**değişlilik**”, Uygur Türkçesinde “**egilik**”, Rusça “**prinadlejnosti**” olarak seslendirilmektedir (Ercilasun vd. 1991:412). Altay Türkçesinde ise “**inyelik**” şamanların tören giysilerinin kemerine işlenmiş iğnelik tasviri (İğnelikler Ülgenin dokuz kızını temsil eder) tanımı bulunmaktadır (Gürsoy vd. 1999:91).

“Dinlerin inanç ve ibadet sistemlerinde yer verilen üstün güç ya da güçler, genellikle tanrı veya tanrılar şeklinde karşımıza çıkar. Bununla birlikte yarı tanrısal ve ruhsal varlıklar, **ata ruhları**, benzeri doğaüstü unsurlar da üstün varlıklar olarak tazim görülebilir” (Gündüz 2010: 31).

Altay İnançına göre her şeyin nefes alan bir ruhu vardır. İnsan ve hayvanda canlı ruh, taş ve benzeri cisimlerde organik olmayan, farklı yaşam

enerjileri mevcuttur. Bu durum üç başlıkta sıralanır: 1. Tın'lı (Ruh, can, nefes) olanlar kişi, insan, 2. Tirü (Diri, canlı, enerji) Tınlı olan (Hayvan), 3.Tını tirü olmayan Tınlı (taş, toprak, vs.) (Asena 2011: 177).

Yer, su, hava, ateş, ağaç, metal gibi tüm elementler farklı nemelerden (burada gözle görülmeyen ışık, enerji, güç, bilgi anlamında kullanılmıştır) yaratılmıştır (Asena 2011:168). “**Elementlerin nemelerinden impuls-lar (iyi iç tepisi) bu impuls-lardan ruhsal ışınlar ürüyor. O' ışın-lara halk arasında iye (ee) deniliyor. Hem ışının hem iyenin anlamı tektir**”. Bilik'e göre ışın iyelerden ruh doğuyor. Ruh bedeni diriltiyor. Bütün ruhlar, Ol Yer (Öbür dünya veya ruhlar âlemi) iyelerinden oluşuyor (Bayat 2009:102, Asena 2014:17-18). Canlıların yaşam formları göksel ve yersel yani eril (acı) (+) dişil (Uba) (-) **Dişil İlke Uba (Ana Ruh)** bazı kaynaklarda Ana Ata olarak da anılmaktadır (Eliade 2007:33); bunlar karşılıklı etkileşim süreciyle oluşup, gelişmektedir (göksel ve yersel enerjinin dönüşümü). Bilge kişiler; evrendeki yıldız ile gezegenlerin bir-biriyle iletişim kuran enerji impuls-ları alıp veren birbirlerine iticilik veya sevimlilik duyan canlı cisimler olarak anlatırlar. Bizim dünyamız yaşamın beşiğidir. Onun çekirdeğinden etrafa yayılan enerjilerin, göksel enerjilerle birleşmesi neticesinde doğadaki devri daim sağlanır. Bunun sonucunda yer-yüzünde canlıların oluşmasına zemin hazırlanır.

Genelde erkek iyelerin katı sert, dişi iyelerin müşfik yumuşak olduğuna inanılır. İyelerle (ruhsal ışınlar), Ol

Yer (Öbür dünya veya ruhlar âlemi) arasında oluşan bir enerji daha vardır buna **Turgak** denir. **Turgak** iki enerjiyi temsil eder: ana/ dişil olan enerji **saksun**, ata /eril **sülter**. Canlılar öldüğünde ruhları sülter aracılığıyla Tengiriye giderken, bedeni **saksun** bekler. Eğer ceset rahatsız edilirse saksun zararlı olmaya başlar. Kuytu yerlerde, dönemeçlerde, çukur yerlerde durarak yaşayanlara kazalar, hatalar yaptırarak hayatlarını tehlikeye sürükler (Asena 2011:162). İnsanlar bu olumsuzluklardan kurtulmak için saç yaparlar. Ak, yeşil, mavi, sarı çaputlar (calama) kesip ağaçlara bağlarlar (Genç 2009:8,26,35). Sembolik adaklar yaparlar. Tutmak isimli gözlemcinin, insanların bu ayinlerini görüp, kendilerini olumsuzluklardan koruyacağına inanılır. Tutmak aynı zamanda, erliğin aklına uyup kötülük yapanların kötülüklerini kendilerine yönlendirir. Bu yüzden halk arasında “her kötülüğün sahibine döneceği” inancı yaygındır (Asena 2011: 36-37).

Türk toplumu, sosyal nedenlerle kendilerinden önce yaşamış olan veya yaşadığını kabul ettikleri çeşitli varlıkların güçlerinden faydalanma onların himayelerine sığınma ihtiyacı da duymuşlardır. Yaradılış ile ilgili anlatımlarında görüldüğü gibi, Tanrı Kayrakan’dan başlayarak, Umay, Aytıt, Kök Ata, Kök Böri, Ay Ata, Kıdır/ Hızır, Suyla, Yayık, Karlık, vb. ulu ruhlarla ilgili kozmik anlamda çeşitli düşünceler üretmişlerdir. Ölmüş ataları, özellikle babalarının ruhlarına kurbanlar sunma inanç ve adetleri geliştirmişler bu duruma **Ata kültü** adı vermişlerdir (Bayath 2011:153).

Tanrının tasvirini uygun bulmasalar da unutmamak ve anmak için kişinin suretini yapıp saklamışlardır (Gömeç 2008: 85). Bize göre Ata kültün en önemli malzemelerinden biride dokuma ürünlerdir. Manas destanında on iki kızın elleriyle, eğirip büktüğü, ipekli bir yulardan (Radloff, 1993:139) söz edilir. Muğla Marmaris köylerinde Ala Kilim’lerin ikinci düğün kabul edilen defin öncesi taşıma işleminde kullanıldığı bilinir (Say 1990: 20). Çayhan’da yaşayan insanlarda; İyelik dokumalarının, ebedi yolculuğa çıkan yakınlarının ruhlarını taşıdığını, kendilerini ve evlerini korumaya devam ettiklerini bize anlatmışlardır (Durdane Özen, 2006, Çayhan Belediyesi).

Eski inançlarda biçim de önemlidir. Kare dünyayı temsil eder. Dört köşesi dört yön ile dört elementi simgeler. Dikdörtgen ise değişik oranlama durumunda gökyüzü ile yeryüzü arasındaki ilişkileri temsil eder (Yılmaz 2011:332, Gibson 2013:9, Gardin vd. 2014:178). Bu görüş, temsil edilen durum ışın iye hareketlerinin sembolü olduğunu da düşündürebilir. Dolayısıyla iyeliklerde dikdörtgen biçimin tercih edilmesi bu sembolik anlatım da olabilir. Kaldı ki alan araştırması sırasında halk tarafından anlatılanlar ve yansıyanlardan anlaşılın, dokuma Türkler için kutsal görüşü yaygındır. Adı günümüzde unutulsa da ara bulucu ruh Tutmak isimli gözlemci ve Ata kültü için, koruyucu dokumaların az da olsa üretilmeye devam ettiği de tarafımızdan görüşmüştür.

Dokuma

Dokumalar, hayatın her alanında yer aldığı için, fonksiyonları dışında,

üzerlerinde taşımış oldukları renk, bezeme ve düzenleme özelliğiyle buldukları göçer toplumun sosyal, ekonomik, kültürel, dini, yapılarını da sergilemekte, toplumsal bir mesaj iletmektedir (Say 2013:82-83). Ülkemizde belirli beldelerde, yerleşik düzene geçmiş bu toplulukların, çok azalmakla beraber, günümüzde de kirkitli düz el ve halı dokuma üretip, kullandıkları bilinmektedir.

İyelik ile ilgili kısıtlı kaynak bulunsa da, özellikle dokuma iyeliklere rastlanamamıştır. Konu bu bakımdan da önemlidir. Tasar özellikleri, bezemeleri yanı sıra Gök Tengiri inancını üzerinde taşıyan, tamamen kötü ışın ve ruhlardan korunmak amaçlı üretilen kendi küçük, fonksiyonu büyük bu dokumaların unutulmaması aynı zamanda Türk dokuma sanatı içinde önemlidir. Bu yazımızın ileriki çalışmalarına kaynaklık etmesi umulmaktadır.

Çayhan Kasabası ve Çiğın Çayan-Halkı

Çayhan kasabası; Konya/Ereğli'ye bağlıdır. Aşağı ve yukarı olarak iki yerleşimden oluşmuştur (Say 2011:243). Ereğli'nin, kuzeyinde Niğde-Ulukışla il sınırına yakındır (Bilici, Erel vd. 2005:8). Burada, ÇAYAN, ÇAYANLI (ÇAYANLU) Türk boyu ikame etmektedir. Tarih sayfalarına "Çayan'lar; İnsuyu kazası (Konya sancağı, İçel sancağı, karaman kurbünde, sâkin, Lârende (Karaman), ÇIĞAN-ÇAĞAN Kerkük sancağı, Süleymaniye sancağı, (Şehr-i Zor Eyaleti) Karaman Eyaleti, Konya sancağı. Türkmen taifesi, (Çağın gediği Çahangediği) Cemaati, Bozulus aşireti olarak geçmiştir" (Türkey 1979:71-259).

"1540 tarihinde 100 hâne ve 8 mücerred, 11 Selim döneminde ise 138 hâne ve 66 mücerred nüfusa sahip idi. Bununla birlikte, aşiret mensuplarının bir bölümü Şarkî Âmid e tabi Uzundere ve Çayan viranı köylerinde ziraatçılık yapmakta idi. Bozulus un Orta Anadolu ya gelmesinden sonra Çayan aşireti mensupları Vilayet-i Rum (Sivas, Tokat, Amasya havalisi) dâhiline gitmişler, ancak burada sürekli, yerleşik ahali tarafından "kazamızda durmayın ahar yere gidin" diye taciz edilmişlerdir. Karaman sakini olan Çayan cemaatinin bir bölümü Nevşehir kazası ile Ereğli arasında bulunan Çavuşlu karyesine iskân olunmuştur. Hasasun karyesinde iskân edilenler ise buranın harabe bir yer olması dolayısıyla, bu yerin yakınlarındaki Kamışlar karyesine taş evler, okul ve cami yapmak suretiyle yerleşmişlerdir" (Gündüz 1997: 63).

Dokuma İyelikler

İyelik 1.

İyelik Fotograf No:1

Fotograf No: 1'de görülen Dokuma; Konya/Ereğli /Çayhan da bulunmuştur. Durdane ÖZEN'e aittir. 100 yıllık olduğu söylenilmektedir.

Dokumanın Eni: 53cm.

Dokumanın Boyu:12cm.

Çözü = İggi Sayısı 1cm:7 yün

Atkı = Geçki Sayısı 1cm: 8 yün bükümlü iplik

Desen ipliği çözgü etrafında dönme sayısı; 1, 2, 3, 5

Dokumanın Renkleri: Kahverengi zemin üzerine turuncu, açık turuncu, yeşil, mavi, sıçan bozu, krem (koyunun doğal beyaz rengi), al (bordo)

Dokumanın Saçak Uzunluğu: 9cm. Bükümlü iplik bir araya getirilerek sağdan sola doğru tekrar büküldükten sonra düğüm atılır.

Tanım: Dikdörtgen formlu, bükümlü ipten oluşturulmuş uzun örgülü ve düğümlü saçaklara sahiptir. İstar tezgâhında, ön yüzü Zili (Acar 1982:7, Say 2014:102-103) tekniğinde çok renkli arka yüzü kahverengi doğal ipe bez ayağı olarak dokunmuştur. Duvara; ikiye katlanıp, çift katlı olarak asılır. İplik yapımı ve boyama işlemi dokuyucuya aittir. Doğal boya yanı sıra kimyasal boyalar da kullanılmıştır. Ana malzeme koyunyünüdür.

İyelik -2

İyelik Fotograf No:2

Fotograf No:2 de görülen Dokuma; Konya/Ereğli /Çayhan da bulunmuştur. Durdane ÖZEN'e aittir. 100 yıllık olduğu söylenilmektedir.

Dokumanın Eni: 37cm.

Dokumanın Boyu: 23cm.

Çözgü =İğgi Sayısı 1cm:8 yün

Atkı = Geçki Sayısı 1cm:8 yün bükümlü iplik

Desen ipliği çözgü etrafında dönme sayısı: 3

Dokumanın Renkleri: Kahverengi zemin üzerine turuncu, açık turuncu, yeşil, mavi, sıçan bozu, beyaz, bordo

Dokumanın Saçak Uzunluğu: 7 bükümlü iplik bir araya getirilerek sağdan sola doğru tekrar büküp düğüm atılıyor.

Tanım: Dikdörtgen formlu, bükümlü ipten oluşturulmuş uzun örgülü ve düğümlü saçaklara sahiptir. İstar tezgâhında, ön yüzü cicim (Acar 1982:8, Say 2014:64-65) tekniğinde çok renkli arka yüzü kahverengi doğal ipe bez ayağı olarak dokunmuştur. Duvara; ikiye katlanıp, çift katlı olarak asılır. İplik yapımı ve boyama işlemi dokuyucuya aittir. Doğal boya yanı sıra kimyasal boyalar da kullanılmıştır. Ana malzeme koyunyünüdür.

İyelik -3

İyelik Fotograf No:3

Fotograf No: 3 de görülen Dokuma; Konya/Ereğli /Çayhan da bulunmuştur. Durdane ÖZEN'e aittir. 100 yıllık olduğu söylenilmektedir.

Dokumanın Eni: 43cm.

Dokumanın Boyu:13cm.

Çözgü = İğgi Sayısı 1cm: 5 yün

Atkı = Geçki Sayısı 1cm: 6 yün bükümlü iplik

Desen ipliği çözgü etrafında dönme sayısı: 3

Dokumanın Renkleri: Turuncu zemin üzerine açık koyu turuncu, tarçın, bordo, yeşil, mavi, koyu bordo.

Dokumanın Saçak Uzunluğu:7 bükümlü iplik bir araya getirilerek sağdan sola doğru tekrar büküp düğüm atılır.

Tanım: Dikdörtgen formlu, bükümlü ipten oluşturulmuş uzun örgülü ve düğümlü saçaklara sahiptir. Istar tezgâhında, ön yüzü zili tekniğinde çok renkli arka yüzü kahverengi doğal ipe bez ayağı olarak dokunmuştur. Duvara; ikiye katlanıp, çift katlı olarak asılır. İplik yapımı ve boyama işlemi dokuyucuya aittir. Doğal boya yanı sıra kimyasal boyalarda kullanılmıştır. Ana malzeme koyunyünüdür.

İyelik -4

İyelik Fotograf No:4

Fotograf No: 4 de görülen Dokuma; Konya/Ereğli /Çayhan da bulunmuştur. Durdu AYDIN'a aittir. 100 yıllık olduğu söylenilmektedir.

Dokumanın Eni: 68 cm.

Dokumanın Boyu: 16 cm.

Çözgü = İğgi Sayısı 1cm: 9 yün

Atkı = Geçki Sayısı 1cm: 7 yün bükümlü iplik

Desen ipliği çözgü etrafında dönme sayısı: 3

Dokumanın Renkleri: Bordo, turuncu, kırmızı, eflatun, lacivert, kahverengi, sıçan bozu devetüyü

Dokumanın Saçak Uzunluğu:19cm 5 bükümlü iplik bir araya getirilerek sağdan sola doğru tekrar büküp düğüm atılır.

Tanım: Dikdörtgen formlu, bükümlü ipten oluşturulmuş uzun örgülü ve düğümlü saçaklara sahiptir. Istar tezgâhında, ön yüzü Zili tekniğinde çok renkli arka yüzü kahverengi doğal ipe bez ayağı olarak dokunmuştur. Duvara; ikiye katlanıp, çift katlı olarak asılır. İplik yapımı ve boyama işlemi dokuyucuya aittir. Doğal boya yanı sıra kimyasal boyalarda kullanılmıştır. Ana malzeme koyunyünüdür.

Yukarıda örnekleriyle anlattığımız, dört adet, kirkitli dokuma tekniğinde üretilen bu ürünler; kullanılan elyaflar, çözgüde yün, atkıda yün, az miktarda devetüyü ve pamuk olarak tespit edilmiştir. Üretimlerinde, "ıstar" tezgâhı, atkılarını sıkıştıran "kirkit" ve "diğdir". İplik bükümü (eğirmek) için "kirmen" kullanılmıştır. Menük (yumak) Çözgü = İğgi, Atkı = Geçki, Keçi kılına filik denilmektedir.

Boyar Madde Olarak Kullanılan Malzemeler: Ceviz kabuğu, ceviz yaprağıdır.

Karşılaştırma Ürünleri

Üzerlik bitkisi tohumu; Üzerlik bitkisi tohumunun nazar ve kötü enerjileri yok ettiği inancı halk arasında çok yaygındır (Fotograf No: 5).

Mısır'daki aktarlarda üzerlik tohumu yağının, afrodizyak etkisi yanı sıra kara büyüye karşı kullanılmak üzere satıldığı, Fas'ta tıbbi ve büyüsel etkinliklerde kullanıldığı, İran'da Zend-Avesta dininde soma adıyla geçen, şaman rahiplerince törenlerde

yakılan bitkinin üzerlik olduğu görüşü ileri sürülmektedir (Sağlık Aktüel, 2016). Anadolu'da benzer inanışın hala devam etmekte olduğu, nazara karşı üzerlik tohumunun yakıldığı, ayrıca tohumların örülüp duvara asıldığı bilinmektedir (Ali SAYAR, 2006, Konya Ereğli Devlet Hastanesi) (Fotoğraf No: 6 Nazarlık).

El sembolü; İslam öncesi Türklerde Umay Ana'nın eli olduğuna inanılır. Çocuk ile doğum yapmakta olan kadınlara yardım ettiği düşünülür. İslam'ın kabulünden sonra, Umay'ın yerini Peygamber Efendimizin kızı Hz. Fatıma veya Hz. Ayşe ya da Hz. Meryem almıştır. Ancak fonksiyon olarak bir değişiklik olmamıştır (Bayatlı 2011:53-55). Günümüzde, yaygın üretimi devam eden Fatıma'nın eli şans getiren bir tılsım olarak da kullanılmaktadır (Sağlık Aktüel, 2016) (Fotoğraf No: 8-9-10).

Mavi cam boncuk ve malzemeler; Nazardan koruduğuna inanıldığı için üretilirler. Nazarlık, mavi renkleriyle gökyüzünü temsil ettiği bu durumunsa Tengiri inancından kalma olduğu düşünülmektedir (Araz 1995:39). Oysa nazar Arapça bir isimdir. "Belli kimselerde bulunduğu inanılan, kıskançlık veya hayranlıkla bakıldığı insanlara, eve, mala mülke hatta cansız nesnelere kötülük verdiğine inanılan uğursuzluk, göz" tanımı yapılır (TDK. GTS 2016). Tanımı destekleyen Âlimler; bazı insanların gözbebekleri ile parmak uçlarından görünmeyen ışınların çıktığını, baktıkları canlıyı hasta ettiğini, çok sayıda insanın nazar (göz değmesi) tecrübesi

yaşadıklarını anlatıp, dua edilmesini önerir. Yusuf, 12/67, Kalem, 68/51-52, Felâk Suresi, 113/1-5 nazardan korunmak için indirilen dualardır (Abdurrahman 2006:6-9). Günümüzde, cam boncuk vb. ürünlerin, inanıldığı gibi, koruyucu olmadığı söylenir (Fotoğraf No: 11-12-13).

Kumaş; Kumaş üzerine boncuk, işleme, saçak kullanılarak, dokuma iyeliklere benzer formda üretilen, koruyucu süs amaçlı kullanılan malzemelerde bulunmaktadır (Bilgiler Sitesi, 2016) (Fotoğraf No: 7).

Üzerlik tohumu örgüsü, seramik, cam, kumaş, vs. malzemelerden, koruyucu süsler Nazarlık No: 1-8 üretilmeye yaygın olarak devam etmektedir. Öyle ki, üretimleri ticari talebe dönüşmüştür.

Çalışmamızda bulunan dört ürün İyelik Fotoğraf No: 1-4, kötü enerjilerden korunma amaçlı İstar tezgâhında bükümlü iple dikdörtgen formda dokunur. Dikdörtgen ve kare eski inançlara göre kutsaldır. Ön yüzü zili veya cicim tekniğinde çok renkli ve bezemeli, arka yüzü kahverengi doğal ipli bez ayağıdır. Uzun örgülü ve düğümlü saçaklara sahiptir. Duvara; ikiye katlanıp, çift katlı olarak asılır. Halk arasında dini sembol olarak üretildiğinden ender olarak görülür.

Dokuma iyelikler Tengiri inancının gerektirdiği, tekrar eden teknikle dokuma olarak, sonsuzluğa göçen ata ruhlarını temsil ettiğine inandıkları için üretilirler. Satın alınmazlar. Nazarlıklar hasta olma korkusu yüzünden, serbest teknik ve malzemelerden yaygın olarak görsel güzellik adına, gelir elde etme amaçlı üretilirler.

Fotoğraf No: 5 Üzerlik Bitkisi

Fotoğraf No:8

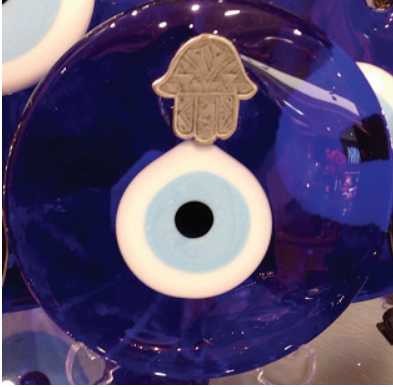
Fotoğraf No: 6 Nazarlık (Dr. Ali SAYAR)

Fotoğraf No:9

Fotoğraf No: 7 Nazarlık

Fotoğraf No: 10

Fotoğraf No:11 Fotoğraf No:12 Fotoğraf No:13

(M. Ertuğrul KIRDAN, 2016, Venessa Anka-Mall ZK.07 06330 Akköprü, Ankara)

Sonuç

Gök Tengiri inancına göre; tüm varlıklar, gözle görülmeyen ışık, enerji, güç, bilgi ile yaratılmıştır. Canlıların yaşam formları göksel ve yersel yani eril (acı) (+) dişil (Uba) (-) pren-

sibin karşılıklı etkileşim süreciyle oluşup, gelişir. Yaratılanlar arasında enerji paylaşımı olur. Paylaşılan enerji bütününden ışın meydana gelir. Bu ışınlar halk arasında iye (ee), ışınların yüklü olduğuna inandıkları malzemelere de “iyelik” denilir.

İyelerle (ruhsal ışınlar), Ol Yer (Öbür dünya veya ruhlar âlemi) arasında dengeleyici enerji olduğuna inanılır. Buna Turgak denildiği söylenir. **Turgak** iki enerjiyi temsil eder. Ana/ dişil olan enerji **saksun**, ata /eril **sülter**. Canlılar öldüğünde ruhları sülter aracılığıyla Tengiri ye giderken, bedeni **saksun** bekler. Eğer ceset rahatsız edilirse saksun zararlı olmaya başlar. İnsanlara hatalar yaptırıp hayatlarını tehlikeye sürükler.

İnananlar olumsuzluklardan veya saksun cezasından, kurtulmak için; saçı yapmak, ağaçlara çaput bağlama, adaklar sunmak gibi ayinler yanı sıra, çalışmamızda görüldüğü gibi dokuma parçalar üretirler. Ara bulucu olduğuna inanılan Tutmak isimli gözlemcinin ve ata ruhların da, bu uğraşları göreceğini, umup, onlara sığınır.

Koruyucu dokumalarda dikdörtgen form dikkat çekicidir. Bu biçimin, gökyüzü ile yeryüzü arasındaki ilişkileri temsil ettiğine inanılır. Yani, ışın iyelerin hareketli olduğu bölge de burasıdır. Öyle ise dokuma iyelerin hareketli bölgeyi temsil etmesi amaçlı, dikdörtgen üretilmeleri de inancın gereği sayılabilir.

Bize göre Ata kültün en önemli malzemelerinden biride dokuma ürünlerdir. Çünkü kirkitli dokumalar atalarımızın yaşadıkları her alanda kullanılmaktadır. Farklı renk, bezeme

ve düzene sahip bu malzemeler, ayrıca buldukları toplumun sosyal, ekonomik, kültürel, dini, yapılarını da adeta yüzey üzerinde yaşatarak yansıtmaktadır. Türk kültürünün olmazsa olmazlarından. Manas destanında lidere sunulan ipekli yuların koruyucu olduğu söylenir. Ala Kilim'lerin defin öncesi taşıma işlemi kullanıldığı bilinir. İyelik dokumaların, Çayan boyu insanları için önemi; ebedi yolculuğa çıkan yakınlarının ruhlarını taşıması, ruhların kendilerini ve evlerini korumaya devam ettikleri inancından gelir.

Çalışmamıza konu olan, dört adet dokuma iyelikler; Konya/Ereğli /Çayhan kasabasında bulunmuştur. 100 yıllık oldukları söylenilmektedir. Ana malzemeleri koyunyünüdür. İstar tezgâhında dokunmuşlardır. İplik yapımı ve boyama işlemi dokuyucuya aittir. Doğal boya yanı sıra kimyasal boyarlar kullanılmıştır. Kahverengi, krem (koyunun doğal rengi), turuncu, açık turuncu, yeşil, mavi, sıçan bozu (gri), al (bordo), tarçın, kırmızı, eflatun, lacivert, devetüyü renkleri kullanılmıştır. Eni: 37/ 68cm. Boyu: 12/ 23cm. Çözgü = İğgi Sayısı 1cm:5/9 yün, Atkı = Geçki Sayısı 1cm: 6/8. Yün, bükümlü desen ipliği çözgü etrafında dönme sayısı; 1/5 arasında değişen dikdörtgen formlu ürün, bükümlü ipten, 7/19 cm arası uzun örgülü ve düğümlü saçaklara sahiptir. Ön yüzleri üç örnekte Zili, bir örnekte cicim tekniğinde çok renkli ve bezemelidir. Arka yüzleri kahverengi doğal bükümlü ipe bez ayağı olarak dokunmuştur. Duvara; ikiye katlanıp, çift katlı olarak asılarak kullanılır. İnsanları,

mekânları kötü ışıklardan koruduğuna inanılır. Dini sembol olarak düşünülmesi için sıklıkla görülmezler. Kutsal ve fonksiyonel içeriğe sahip bu iki isim birleşince “ İyelik dokumalar” üst duygularda yerini alır. Ata mirası olarak önem kazanır.

Günümüzde; çeşitli formlarda üretilen üzerlik tohumu örme panolar, seramik, cam, metal, kumaş malzemeler “nazarlık” olarak yaygın bir biçimde üretilip ticari üretim sebebi haline dönüşmüştür ve özellikle dekoratif süs eşyası olarak satın alınmaktadır.

Dokuma iyelikler; Yaşam koşulları ve inanç değişikliği nedeniyle unutulmaya başlasa da, inanç ile geleneği devam ettiren bazı Türk boylarında az da olsa üretilmeye devam etmektedir ve satın alınmazlar.

Türk kültürü ve inancı içinde çok özel bir yere sahip iyeler ile ilgili yazılı kaynaklar kısıtlıdır. Araştırmamıza konu olan, boyutu küçük anlamı büyük “dokuma iyelikler” ile ilgili metinlere rastlanmamıştır. Çalışmamızın, gelecekte yapılacak olan incelemelere kaynaklık etmesi yanı sıra, kültür tarihimizdeki haklı yerini alması da umulmaktadır.

NOTLAR

- Bağmaçık, Deniz, Fatıma ananın eli (30.12.2012) 23.04.2016, saat 18.21. www.aktuel.com.tr/moda/2012/.../fatma-ananin-eli-neden-bukadar-popule
- Bilgiler Sitesi (30 May 2012) 23.04.2016, saat: 16.30. <http://www.bilgilersitesi.com/en-guzel-nazar-boncugu-resimleri-hd-yuksekcocunurluk-fotografhari.html>
- Sağlık Aktüel Üzerlik Nedir? (ty) 23.04.2016, saat: 17.30. <http://www.saglikaktuel.com/bitki-ansiklopedisi-uzerlik-nedir-faydalanelerdir-1563.htm>
- TDK.GTS (ty) 21.04.2016, saat 21.38 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5719206f865084.66504102.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, B. Halid. *Nazar ve Sihir (Korunma Çareleri)*. Çev. Ömer Mustafa. İstanbul: Pamuk Yayınları, 2006.
- Acar, Belkıs. *Kilim, Cicim, Zili, Sumak Türk Düz Dokuma Yayımları*. İstanbul: Eren Yayınları, 1982.
- Araz, Rifat. *Harputta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*. Ankara: A.K.M Yayınları, 1995.
- Aseña G, Ahmetcan. *Nukolay Şodoyev'in Diliyle Altay Bilik*. İstanbul: Pan Yayınları, 2011.
- _____. İpek Yolu-2 Sibirya-Batı Türkistan. İstanbul: Pan Yayınları, 2014.
- Bayat, Fuzuli. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2009.
- Bayatlı, N. Yaşar. *Irak Türkmen Folklorunda Halk İnançları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2011.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2011.
- Divitcioğlu, Sencer. *Kök Türkler (Kut, Küç, Ülüğ)*. İstanbul: Ada Yayınları, 1987.
- Drury, Nevill. *Şamanizm*. Çev. Erkan Şimşek. İstanbul: Okyanus Yayınları, 1996.
- Eliade, Mircea. "Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına". *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. Cilt 1.. Çev. Ali Berkay. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2007.
- Ercilesun, Aliyev ve Şayhulov, Almas. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı/1371 Kaynak Eserler/54 Başbakanlık Basımevi, 1991
- Gardin, Nanon ve diğer. *Larousse Semboller Sözlüğü*. Çev. Beyza Akşit. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014.
- Genç, Reşat. *Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*. İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi, Efsane Ajans Reklam. 2009.
- Gibson, Clare. *Semboller Nasıl Okunur. Resimli Sembol Okuma Rehberi*. 2. Baskı Çev. Cem Alpan. İstanbul: Yem Yayınları, 2013.
- Gömeç, Sadettin. *Şamanizm ve Eski Türk Dini*. Ankara: Likya Öncü Basımevi, 2008.
- Gökdoğan, M. Dosay. *Türklerin Bilime Katkıları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2008.
- Grousset, Rene. *Stepler İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*. Çev. Halil İnalıcık. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1939.
- Güngör, Harun. *Türk Din Etnolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2012.
- Gündüz, Şinasi. *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Gürsoy, Duranlı, ve diğer. *Altay'ca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- Hassan, Ümit. *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011.
- Kalafat, Yaşar. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.
- Kâşgarlı Mahmud., *Divânü Lugâti't Türk*. Haz. Ahmet Bican Ercilesun ve Ziyat Akkoyunlu. 2. Baskı. Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Klyashtorny, Sergey Grigoryevič ve Sultanov. T.İ. *Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı*. Çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2004.
- Orkun, H. Namık. *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Atatürk Kültür Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Radloff, Wilhelm. *Manas Destanı*. Çev. Emine Gürsoy-Naskali. Ankara: Türksoy Yayınları, 1993.
- _____. *Türkler*. Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Örgün Yayınları, 2008.
- Roux, Paul, Jean. *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. Çev. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2014.
- _____. *Eski Türk Mitolojisi*. Çev. Mustafa Yaşar Sağlam. Ankara: Bilge Su Yayınları, 2011.
- Say, Nuran. "Marmaris Yöresi Dokumaları (Nazmazlağa, Ala Çuval, Ala Kilim)" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 1990.
- _____. "Niğde, Bor İlçesi Bekdik Kilimleri." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 1999.
- _____. "Çiğeli (Kene) Halı ". Millî Folklor. 89, (Kış 2011): 240-247.
- _____. "Kırkitli Dokumalarda Boy İsimlerinin Önemi" Erdem. 64, (Kış 2013): 71- 84.
- _____. "Cicim" Türk Yurdu. 321, (Kış 2014): 64-65.
- _____. "Zili" Türk Yurdu. 322, (Kış 2014): 102-103.
- Türkkan, O. Reha. *İlk Tarihin Sırlarında Türk İzleri*. İstanbul: Nokta Kitap Yayınları, 2012.
- Taşşalı, Ahmet. *Kök Tengiri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Yılmaz, Burhan. *Türklerin Kültürel ve Kozmik Kökenleri*. İstanbul: Neden? Yayınları, 2011.